

Duurzaam bankieren

M.H.A. Jeucken¹

*Wat heeft een bankier met duurzaamheid te maken? Weinig, zeggen sommigen. Veel, zeggen juist anderen. Zorg dragen voor een duurzame ontwikkeling is maatschappelijk wenselijk, maar kan ook financieel en commercieel een aantrekkelijke activiteit vormen. Beleggers zijn in toenemende mate geïnteresseerd in een milieuvriendelijke bestemming van hun gelden, ondernemers hebben steeds meer behoefte aan bijzondere financieringsconstructies om hun duurzame plannen te realiseren en particulieren worden meer milieubewust. Door hun intermediaire functie kunnen banken een grote rol spelen in het bevorderen van duurzaamheid. Bankieren heeft wellicht meer met duurzaamheid te maken dan op voorhand zichtbaar is.*²

Duurzaamheid houdt veelal in dat economische, sociale en ecologische aspecten met elkaar in evenwicht zijn, zowel nu als in de toekomst. Op sociaal en economisch vlak zijn de afgelopen eeuw grote sprongen voorwaarts gemaakt. Op ecologisch vlak is over dit tijdvak echter sprake van een sterke teruggang in de kwaliteit van het ecologisch systeem. Dit artikel richt zich vanuit een economisch perspectief hoofdzakelijk op de ecologische dimensie. Het artikel gaat in op de vraag hoe (ecologische) duurzaamheid het handelen van banken (in Nederland) beïnvloedt en hoe het handelen van banken het maatschappelijk nastreven van duurzame ontwikkeling kan begeleiden, faciliteren en stimuleren.

Wat heeft bankieren met duurzame ontwikkeling te maken? Aangezien het bankieren een relatief schone bedrijfstak is, lijkt er geen direct verband te bestaan. En wat betreft het financieren van relatief milieuvriendelijke, maar legale, consumptie- en productiemethoden, zijn velen (zowel binnen als buiten de financiële sector) van mening dat een bank niet op de stoel van de ondernemer dient te gaan zitten. Aandacht voor de milieuaspecten van financieringen zou een ongewenste inmenging in de bedrijfsactiviteiten van relaties betekenen. Volgens een enquête uit 1990 tonen financiers dan ook weinig interesse voor milieu.³ Halverwege de jaren negentig is het inzicht dat milieuzorg belangrijke risico's (bijvoorbeeld waardedaling van zekerheden in geval van bodemverontreiniging bij een relatie) en kansen met zich meebrengt (bijvoorbeeld specifieke beleggingsproducten of energiebesparing) evenwel sterk gegroeid.⁴

Voorals in de Verenigde Staten liep eind jaren tachtig, mede door een aantal juridische procedures, het milieurisico voor banken hoog op (directe aansprakelijkheid).⁵ Amerikaanse banken zijn daardoor eerder dan Europese banken aandacht gaan schenken aan milieuaspecten. De ontwikkelingen gaan zeer snel en aan het einde van de jaren negentig hebben meerdere grote banken specifieke afdelingen voor milieuzorg opgericht, veelal onder leiding van iemand uit de Raad van Bestuur of de Hoofddirectie.

---

¹ De auteur is werkzaam bij de stafgroep Economisch Onderzoek van Rabobank Nederland.

² Dit artikel is een afgeleide van een in september 1998 door de Rabobank gepubliceerd boek: M.H.A. Jeucken (1998), *Duurzaam bankieren - Een visie op bankieren en duurzame ontwikkeling*, Rabobank, Utrecht.

³ Zie Tomorrow (1993), *Banking on the Planet*, juli, blz. 32-34.

⁴ Zie J.T. Ganzl en J. Tanner (1997), *Global Survey on Environmental Policies and Practices of the Financial Services Industry: The Private Sector*, Washington DC.

⁵ Zie S. Schmidheiny en F.J.L. Zorraquín, with the World Business Council for Sustainable Development (1996), *Financing Change - The Financial Community, Eco-Efficiency, and Sustainable Development*, Cambridge (Massachusetts).

Duurzame ontwikkeling

De mens wordt al eeuwenlang geconfronteerd met de gevolgen van zijn handelen voor de natuurlijke omgeving. Het is vooral in de twintigste eeuw dat milieuproblemen in schaal en omvang veranderden. In deze eeuw vervijfvoudigde de wereldbevolking, vervijftienvoudigde het energieverbruik door sterk toegenomen productie, consumptie en mobiliteit, was er sprake van een sterke intensivering van de landbouw, werd de schaarste van verschillende grondstoffen zichtbaar en bleek de invloed van de mens op het klimaat steeds duidelijker.⁶ Manifesteerden de problemen zich eerst alleen op lokaal niveau (zoals hinder en plaatselijke lucht- en waterverontreiniging), later deden ze zich ook voor op regionaal (bijvoorbeeld grensoverschrijdende luchtvervuiling) en continentaal niveau (bijvoorbeeld verzuring) en nu zelfs op mondiaal niveau (het gat in de ozonlaag, biodiversiteit, de kap van regenwouden en het broeikaseffect).

Het werd evident dat milieudegradatie, economische groei, bevolkingsgroei en armoede in een internationaal perspectief met elkaar samenhangen. Dit inzicht heeft ertoe geleid het begrip duurzame ontwikkeling te introduceren. Dit heeft in 1987 plaatsgevonden door de Verenigde Naties met het zogenoemde Brundtland-rapport *Our Common Future*⁷: 'Duurzame ontwikkeling is een ontwikkeling waarbij aan de behoeften van de nu levende generatie tegemoet wordt gekomen, zonder dat daardoor de mogelijkheden van toekomstige generaties om in hun behoeften te voorzien, in gevaar worden gebracht.' De wereld moet immers ook voor toekomstige generaties nog een leefbare omgeving zijn.

Milieu en economie zijn nauw met elkaar verbonden; er bestaat een wederzijdse afhankelijkheid. De overheid heeft een belangrijke rol te vervullen in deze synthese door met haar instrumenten het milieu in de prijzen te internaliseren, zodat producenten en consumenten duurzame beslissingen kunnen nemen. Er blijken reeds vele duurzame productie- en consumptiebeslissingen voorhanden te zijn.⁸ De Nederlandse regering heeft de boodschap van de Verenigde Naties en het idee van de wederzijdse verbondenheid van economie en milieu opgepakt en heeft in de Nationale Milieubeleidsplannen en diverse andere beleidsstukken (zoals de Kabinetsnota *Milieu en Economie*) aangegeven te willen werken aan een duurzame ontwikkeling van Nederland. Ook het bedrijfsleven blijft niet achter. Bedrijven ontdekken daarbij niet alleen de ecologische dilemma's van het ondernemen, maar juist ook de kansen die het gevolg zijn van een consequente aanpak van energiebesparing, afvalpreventie, biologische landbouw of milieugericht ontwerpen van producten en productieprocessen.

Duurzaam ondernemen⁹

Aanvankelijk werd zorg voor het milieu geïnterpreteerd als een last, die uitsluitend kon resulteren in een stijging van de bedrijfskosten. Bedrijven werden na verloop van tijd echter attent op de positieve relatie tussen milieu en economie en gingen meer openstaan voor preventieve milieuzorg (bijvoorbeeld lagere energiekosten).

---

⁶ Zie Wetenschappelijk Raad voor het Regeringsbeleid (1992), *Milieubeleid - Strategie, instrumenten en handhaafbaarheid*, Den Haag.

⁷ Zie World Commission on Environment and Development (1987), *Our Common Future*, Oxford.

⁸ Zie bijvoorbeeld Ministerie van VROM, EZ, LNV en V&W (1997), *Milieu en economie - Op weg naar een duurzame economie*, Den Haag en E. von Weizsäcker e.a. (1995), *Faktor Vier: Doppelter Wohlstand - Halbierter Naturverbrauch: Der neue Bericht an den Club of Rome*, München.

⁹ Duurzaam ondernemen (of bankieren) is geen statisch begrip. De inhoud van het concept zal voortdurend worden aangepast aan de eisen en vraagstukken van de tijd.

Door een groeiend bewustzijn onder consumenten, producenten, werknemers en concurrenten gaan nu steeds meer bedrijven ook actief en commercieel met duurzame ontwikkeling om. Dit uit zich onder meer in de ontwikkeling van meer milieuvriendelijke producten en productieprocessen. Hier blijken namelijk behalve aanzienlijke kostenbesparingen ook additionele opbrengsten te behalen. Een dergelijke offensieve houding is nodig, niet alleen als uiting van maatschappelijke verantwoordelijkheid, maar ook uit concurrentieoverwegingen en in het belang van de continuïteit van het bedrijf. Een producent van frisdranken zal zich bijvoorbeeld moeten afvragen waar hij in de toekomst schoon drinkwater vandaan haalt. De tijd dat (grote) ondernemingen binnen de marge van de wet konden handelen zonder verantwoording af te hoeven leggen aan de samenleving lijkt, ten gevolge van de meer mondige burger en de terugtrekkende overheid, bovendien voorbij. Een duurzame houding betekent dat een bedrijf zich van dergelijke aspecten bewust is en tracht met zijn activiteiten in te staan voor duurzaamheid. De mogelijkheden voor en grenzen van duurzaam ondernemen worden daarmee bepaald door de wijze waarop een organisatie in de wereld wil staan ('corporate governance'; de interne en externe aanspreekbaarheid van organisaties).

De kernvraag voor bedrijven (en banken) in dit opzicht is: streeft men naar een maximaal niveau van marktomvang of winst, waarbij men duurzaamheid zodanig inzet dat het binnen wettelijke grenzen maximale winst oplevert, of is men bereid zichzelf dusdanige duurzaamheidscriteria op te leggen dat men eventueel genoegen neemt met minder markt en minder winst? Diverse voorbeelden (zoals Van Melle, The Body Shop et cetera) laten zien dat het hanteren van dergelijke criteria mogelijk is, zonder dat de economische rentabiliteit afneemt.

Bijzondere rol van banken

Banken zijn in staat een belangrijke rol te spelen bij de totstandkoming van een duurzame ontwikkeling. In een economie transformeert een bank geld naar plaats, looptijd, schaal en risico. Via deze intermediaire functie heeft zij invloed op de ontwikkeling van de economie. Die invloed is niet alleen kwantitatief, maar kan ook kwalitatief zijn, aangezien een bank invloed kan uitoefenen op de aard van de economische groei. Onder meer met haar financieringsbeleid schept zij mogelijkheden voor duurzaam ondernemen. Een voorbeeld is het vormen van specifieke fondsen, waarbij de verkregen middelen worden ingezet om investeringen mogelijk te maken in milieuvriendelijke of duurzame richting.

Tussen vragers en aanbieders van geld bestaat informatie-asymmetrie onder meer met betrekking tot milieuaspecten. Banken hebben de beschikking over een omvangrijk en efficiënt kredietverleningsapparaat en hebben daardoor een comparatief voordeel in informatie (ten gevolge van de kennis die zij van sectoren, wetgeving en marktontwikkelingen hebben). Door een (in beginsel) goed zicht op milieu- en financiële risico's vervullen banken een belangrijke rol in het reduceren van die informatie-asymmetrie tussen marktpartijen. Een bank kan aan het reduceren van die onzekerheid een waardering (prijs) geven. Tariefdifferentiatie naar duurzaamheidsaspecten is daarmee gerechtvaardigd uit risicoperspectief. De mogelijkheden tot tariefdifferentiatie worden nog verruimd, indien banken door een relatief 'goed' gekwalificeerde kredietportefeuille - uit oogpunt van milieurisico's - goedkoper middelen kunnen aantrekken, al dan niet fiscaal gestimuleerd van de overheid. Door hun functie als intermediair kunnen banken nog een kwalitatieve stap verder zetten door middel van

tariefdifferentiatie uit hoofde van het willen stimuleren van een duurzame ontwikkeling. Winstmaximalisering (op korte termijn) is hierbij niet langer leidend.¹⁰

Diverse Zwitserse banken, maar ook bijvoorbeeld Den Norske Bank, zijn voorzichtig gestart met gerichte premiedifferentiatie. Daarbij gaat het niet zo zeer om (milieu)risico's, maar meer om een bewuste vormgeving van een gerichte bijdrage aan een duurzame samenleving. Immers, tegenover milieurisico's kunnen sterke financiële zekerheden of een gezond bedrijf staan. Bovendien kunnen zelfs milieuvriendelijke bedrijven met milieurisico's geconfronteerd worden. Het Zwitserse initiatief gaat verder dan premiedifferentiatie op basis van de (milieu)risicograad van bedrijven, aangezien het de milieuvriendelijkheid of de duurzaamheid van bedrijven (eventueel relatief ten opzichte van de bedrijfstak) vooropstelt.¹¹ Daarbij kunnen dus financieel gezonde bedrijven geweerd of met een hoger tarief geconfronteerd worden. De vraag is of dit het overschrijden van een grens is die de bedrijfscontinuïteit van banken in gevaar brengt. Dit hoeft niet het geval te zijn. Zeker niet indien alle (Zwitserse) banken aan het initiatief meedoen.¹² Daarentegen hoeft het geen probleem te zijn dat andere banken bepaalde bedrijven wel financieren. Dat gebeurt nu ook al.

Een ander voorbeeld is de Co-Operative Bank in Engeland, die een methodiek heeft ontwikkeld om bedrijven te toetsen op hun bijdrage aan duurzaamheid (de zogenoemde *Natural Step*).¹³ Dergelijke bedrijven komen vervolgens in aanmerking voor gunstige rentetarieven, dat wil zeggen een hogere rente op sparen en een lagere rente op lenen. De totale besparing voor een ondernemer kan daarmee oplopen tot circa dertig procent van reguliere banktarieven.¹⁴

Het is kortom een kwalitatieve keuze om bepaalde relatief milieuonvriendelijke projecten of bedrijven niet langer of slechts tegen een hoger tarief te financieren, of, positief ingestoken, bepaalde relatief duurzame bedrijven gunstige rentetarieven aan te bieden. Leidend is daarbij niet hoeveel, maar in welke richting en op welke termijn winst gegenereerd wordt. In Nederland zijn de Triodos Bank en de ASN Bank sprekende voorbeelden.¹⁵

Duurzaam bankieren

Met betrekking tot milieu en duurzaamheid zijn voor banken in grote lijnen vier houdingen te onderscheiden: defensief, preventief, offensief en duurzaam.¹⁶

Bij defensief bankieren wordt milieu louter als iets lastigs of irrelevant beschouwd; bovendien wordt het betrekken van milieuaspecten bij de beoordeling van bijvoorbeeld een kredietaanvraag als een inmenging in de bedrijfsactiviteiten van de relatie beschouwd.

---

¹⁰ Op lange termijn wellicht juist wel doordat toekomstige scherpere eisen van de overheid en de markt de milieuvriendelijke bedrijven aantrekkelijker en relatief winstgevender zullen maken.

¹¹ Zie Schweizerische Bankiervereinigung (1997), *Umweltmanagement in Banken*, Bazel.

¹² Alhoewel in een sterk internationaliserende bancaire marktgeving buitenlandse banken deze gezonde klanten kunnen financieren. Bovendien lokt het initiatief *free rider* gedrag van de Zwitserse banken uit.

¹³ Zie European Commission DG XI (1996), *Economic Aspects of Liability and Joint Compensation Systems for Remedying Environmental Damage*, Londen.

¹⁴ Zie Green Futures (1998), *Money Changers*, januari/februari, blz. 28-29.

¹⁵ Zie bijvoorbeeld de jaarverslagen van de Triodos Bank en de ASN Bank.

¹⁶ Dat wil zeggen uit oogpunt van milieu en duurzaamheid.

Ofschoon in Nederland van deze visie eigenlijk bij geen enkele bank meer sprake is, wordt een dergelijke houding nog wel aangetroffen bij bepaalde individuen binnen een bank.¹⁷

Bij preventief bankieren worden de potentiële kostenbesparingen, die samenhangen met milieubewust zakendoen gezien en benut. Hier spreken we van kostenreducties die met eenvoudige ingrepen realiseerbaar zijn. De houding is niet langer defensief, maar wel enigszins passief: beperking van risico's en aansprakelijkheden extern en besparing van productiekosten intern.¹⁸ Toonaangevende banken, zoals National Westminster Bank, Swiss Bank Corporation, Bank of America en Deutsche Bank, hebben bijvoorbeeld hun milieurisico's beperkt door een gericht beleggings- en kredietverleningsbeleid. Ook in Nederland hebben banken, zoals ING en Rabobank, controlelijsten voor kredietrisicobeoordeling ten aanzien van milieurisico's ingevoerd of toegevoegd aan de standaard kredietbeoordelingsmethodieken. Daarnaast zijn dergelijke banken een intern milieubeleid gaan voeren (bijvoorbeeld op het gebied van energiebesparing). Zo was de National Westminster Bank in Engeland de eerste bank met een doordacht milieuzorgsysteem; na vijf jaar bedroegen de energiebesparingen van het concern ruim honderd miljoen gulden.¹⁹ De meeste banken in Nederland nemen een houding aan die het meeste overeenkomt met preventief bankieren.

Offensief bankieren betekent ook oog hebben voor de nieuwe marktmogelijkheden die een stringenter milieubeleid en het maatschappelijk streven naar duurzaamheid met zich meebrengen. Voorbeelden zijn het, al dan niet met behulp van nieuwe financiële producten, financieren van milieutechnologie, wind- en zonne-energie, biologische landbouw et cetera. Bij offensief bankieren gaat de bank een (uit milieuoogpunt) vrijwillige stap verder, indien renderende marktmogelijkheden bestaan die kunnen concurreren met alternatieve investerings- en kredietverleningsmogelijkheden. De houding is te schetsen als pro-actief, creatief en innovatief en is hoofdzakelijk gericht op de buitenkant van het bedrijf.

Bij duurzaam bankieren heeft een bank de ambitie om in al haar activiteiten duurzaamheid voorop te stellen. Duurzaam bankieren is een bedrijfsvoering waarbij de interne activiteiten voldoen aan de eisen van duurzaam ondernemen²⁰ en de externe activiteiten (zoals kredietverlening en beleggingen) erop gericht zijn duurzaamheid bij klanten en andere maatschappelijke partijen te waarderen en te stimuleren. Bij duurzaam bankieren zet een bank dus eveneens vrijwillig een stap verder. Het startpunt is echter niet de milieuwetgeving of de marktomgeving, maar de visie op de omgeving, het doel van de organisatie en de rol die de organisatie in de maatschappij speelt. De vraag hoe men in de wereld wil staan en/of staat is bij duurzaam bankieren essentieel.

Bij duurzaam bankieren is men bereid lagere marges en/of hogere risico's te accepteren om bepaalde activiteiten te stimuleren (niet risicogebonden premiedifferentiatie), die in het huidige economisch paradigma geen kans van slagen zouden hebben, omdat het risico te groot wordt

---

¹⁷ Een overgangsgebied tussen een defensieve en preventieve houding is geen interesse. Men is als het ware blind voor de kansen en de bedreigingen. Dit is bij diverse onderdelen van banken of individuen binnen banken nog het geval.

¹⁸ 'Extern' heeft betrekking op het product (het aantrekken en uitzetten van middelen et cetera) en 'intern' op het productieproces (papierverbruik, energie- en watergebruik et cetera) van bankieren.

¹⁹ Zie NatWest Group (1998), *Environment Report 1997/98*, Londen.

²⁰ Duurzaam ondernemen is een zodanige bedrijfsvoering, dat het grondstoffenverbruik en de milieuvervuiling de aan de bedrijfsactiviteiten toe te rekenen regeneratiecapaciteit, respectievelijk absorptiecapaciteit, van het ecologisch systeem niet overtreffen.

geacht, de winstmarges te klein zijn, of de terugverdientijd te lang is. Daarnaast is men bereid vaker 'nee' te verkopen (ook al is de investering commercieel interessant), tenzij het bedrijf bepaalde milieumaatregelen neemt. Het uiteindelijke doel is dat door deze houding van de bank, ook de houding van de betrokken relatie verandert in een duurzame richting. Als meer banken een dergelijke houding gaan aannemen wordt een dergelijk beleid vanzelf weer marktconform.

Duurzaam bankieren zal dan ook kunnen betekenen, dat de activiteiten in geheel andere richting gezocht worden en dat bepaalde vormen van kredietverlening en participaties niet meer plaatsvinden en andere juist wel (die op basis van enkel commerciële overwegingen en technieken van kredietbeoordeling op dit moment veelal nog niet plaatsvinden). Binnen diverse banken wordt nagedacht over welk soort bedrijven of bedrijfsactiviteiten men niet wil financieren en welke juist wel. Dit is een moeilijke, maar (met het oog op duurzaam bankieren) noodzakelijke discussie.

Aandachtsgebieden

Banken kunnen kortom op verschillende wijzen vormgeven aan duurzaamheid, afhankelijk van de houding die zij daarbij aannemen en strategische keuzen die zij maken. Op hoofdlijnen zal zich dat uitkristalliseren in een aantal aandachtsgebieden ten aanzien van duurzaamheid, die onderstaand zullen worden besproken.

Interne milieuzorg

Interne milieuzorg is het in het eigen productieproces zo zorgzaam mogelijk omgaan met de factor milieu. Banken hebben een relatief beperkte milieubelasting per eenheid product. Door de grote volumes is de totale milieudruk echter in absolute zin niet onaanzienlijk. Banken gebruiken zeer veel kantoorruimte, zijn verslinders van papier, hebben transportvoorzieningen en verbruiken energie en water. Kostenbesparingen kunnen dan ook aanzienlijk zijn, zoals het reeds genoemde voorbeeld van de National Westminster Bank liet zien.

Communicatie

Het streven naar duurzaamheid impliceert binnen organisaties een gedragsverandering. Die kan autonoom totstandkomen, maar dient veelal georganiseerd te worden. Communicatie is dan zeer belangrijk. Een wezenlijk element van interne milieuzorg is dat het milieuprogramma en het milieubeleid naar alle geledingen van het bedrijf worden gecommuniceerd. Naast interne communicatie kan ook externe communicatie een bijdrage leveren aan de organisatieverandering. Externe communicatie kan uiteraard ook commerciële voordelen met zich meebrengen. Bij externe communicatie kan gedacht worden aan pr-activiteiten, een milieujaarverslag en het ondertekenen van internationale verdragen. Bij elke vorm van externe communicatie dient een bank zich overigens te beraden op zijn externe toetsbaarheid: kan de bank resultaten laten zien op het gebied van milieuzorg of -beleid en wil zij daar ook op (kunnen) worden aangesproken?

Kredietverlening

Een van de belangrijkste activiteiten van banken is het verlenen van kredieten. Er bestaan aanzienlijke milieurisico's bij het financieren van relaties. Deze worden veelal onderschat, terwijl er reeds vele methodieken voorhanden zijn om de milieurisico's van bedrijven in te schatten. Een milieurisico van een klant kan een financieel risico van de bank worden. Zo kan de continuïteit van een klant in gevaar komen door veranderend overheidsbeleid of veranderende voorkeuren van consumenten of industriële afnemers, volgende uit het nastreven

van duurzaamheid. Ook de zekerheden kunnen, sneller dan zonder het bestaan van milieurisico's, van de een op de andere dag niets meer waard zijn (of zelfs een negatieve waarde hebben, zoals in het geval van bodemverontreiniging). Daarnaast kunnen banken in sommige situaties zelf direct aansprakelijk worden gesteld voor het milieuschadelijke handelen van een relatie.²¹ Verschillende banken hebben eigen methodieken opgesteld voor het bepalen van de milieurisico's van (potentiele) relaties. Daarnaast zijn een aantal banken met specifieke milieuleningen op de markt gekomen, zoals in Nederland de ING en de Rabobank.

Beleggingen

Een steeds belangrijker wordende activiteit van banken is het beleggen voor eigen rekening (hierbij spelen op hoofdlijnen dezelfde risico's zoals hierboven staat beschreven) en het beleggen in opdracht van relaties. Waar relaties, naast financieel rendement ook in maatschappelijk rendement geïnteresseerd zijn, ontstaat een interessante markt. Zo is de markt voor fondsen, die uitsluitend beleggen in bedrijven met milieuzorg sterk groeiende. Zo bestaan er in Nederland zonne-energie-, windenergie-, milieutechnologiefondsen et cetera. Het is niet langer zuiver idealisme, aangezien de rendementen van meerdere 'duurzame' fondsen boven het marktgemiddelde blijken te liggen. Dit hangt samen met een vergaande toetsing, eventueel door gespecialiseerde bureaus, van de (financiële) en milieuaspecten van (beursgenoteerde) bedrijven. Soms kan een fiscale stimulering daarbij noodzakelijk zijn, zoals in het geval van de zogenoemde fiscale Groenfondsen.

Andere producten

Ook op het terrein van verzekeren en leasen liggen uitdagingen met betrekking tot duurzaamheid. Zo hebben diverse (bank)verzekeraars in 1998 een nieuwe milieuschadeverzekering (MSV) ingevoerd, waarbij premiedifferentiatie naar milieurisico leidend is. Diverse banken hebben daarnaast windmolenleaseproducten ontwikkeld. Ook op het terrein van advisering aan relaties liggen uitdagingen, die meerdere banken hebben opgepakt in de vorm van brochures, congressen, milieu-informatiepunten en specifieke softwaretoepassingen.

Innovaties

Veel ontwikkelingen richting duurzaamheid hebben een hoog innovatief gehalte en zijn kleinschalig voorhanden. Op dit moment bestaan er nauwelijks financiële instrumenten om aan deze behoefte tegemoet te komen. Banken die duurzaam bankieren nastreven, kunnen hiervoor speciale instrumenten in het leven roepen, zoals de zogenoemde innovatiefondsen.

Tot besluit

In het economisch systeem is de discrepantie tussen gedragingen op de korte termijn en wenselijkheden op lange termijn een duidelijk knelpunt voor het bereiken van een duurzame ontwikkeling. Bovendien is er sprake van marktfalen: individuen houden vaak geen rekening met de effecten van hun acties op andere individuen en de gehele maatschappij, voorzover die niet in de prijzen tot uitdrukking komen (de zogenoemde externe effecten). Economische instrumenten in het milieubeleid trachten de externe effecten in de prijzen te internaliseren. Dergelijke negatieve externe effecten, zoals milieuvervuiling, kunnen ook langs een minder

---

²¹ Vooral in de Verenigde Staten heeft dit zich sterk voorgedaan. Op een gegeven moment werd een bank in een proces aansprakelijk gesteld voor de kosten van de schoonmaak van de bodem van een bedrijf, aangezien de bank door haar participatie in het financiële management van het bedrijf 'de mogelijkheid tot beïnvloeding' van het totale bedrijfsbeleid (inclusief de beslissing waaruit de vervuiling volgde) had, ook al had zij geen daadwerkelijke invloed op de bedrijfsactiviteiten. Zie *Journal of Environmental Law* 4 (1), 1992, blz. 145-151.

dirigistische weg in het economisch systeem geïntegreerd worden, namelijk door een herleving van maatschappelijke betrokkenheid en verantwoordelijkheid. De overheid kan het een en ander bevorderen door middel van voorlichting, subsidies en andere financiële prikkels en uiteindelijk formaliseren door regelgeving. Er is een tendens waarneembaar dat steeds meer individuen en organisaties hun maatschappelijke verantwoordelijkheid zien en nemen. Aan die verantwoordelijkheid zitten evenwel bepaalde economische grenzen. Gedragsveranderingen van consumenten ('bewust consumeren'), producenten (technologische, organisatorische en bestuurlijke vernieuwingen van processen en/of producten) en financiële partijen scheppen, al dan niet geïnduceerd door prijsprikkels, een nieuwe economische omgeving met een geheel eigen sectorstructuur. Deze veranderingen zullen nieuwe grenzen stellen aan wat economisch mogelijk is. Zolang er echter geen sprake is van een volledige internalisering van negatieve externe (milieu)effecten, is het bereiken van duurzaamheid niet mogelijk. Het is onwaarschijnlijk dat een volledige internalisering binnen het huidige economische paradigma mogelijk is. Voor het bereiken van duurzaamheid is dan een paradigmaverandering noodzakelijk.²²

Leren en innoveren is voor banken op weg naar duurzaam bankieren noodzakelijk. Het participeren in netwerken, het opbouwen van kennis omtrent duurzaamheidssystemen, de wil tot het doen van op duurzaamheid gerichte experimenten, het ondersteunen van bepaalde duurzame initiatieven met kennis, ervaring of geld (juist ook in ontwikkelingslanden), het participeren in innovatieprojecten, het leveren van een bijdrage aan het vergroten van een maatschappelijk bewustzijn omtrent duurzaamheid, het toepassen van ketenanalyse bij investeringsbeslissingen en het bieden van schenkgeld aan bepaalde projecten zal daarbij van groot belang zijn.

Duurzame ontwikkeling gaat hand in hand met verandering. Het is een leerproces met verschillende 'snelheden', afhankelijk van de specifieke omgevingen waarin een bepaalde bank of afdeling binnen een bank functioneert. Duurzaam bankieren is op korte termijn nog niet haalbaar. Maar het concept geeft een koers aan, een noodzakelijke en onomkeerbare richting. De weg daar naartoe zal vele zijpaden kennen en een continu zoekproces zijn. Daarbij is het zaak dat banken niet afschrijven op relaties die relatief niet duurzaam handelen, maar dat zij deze juist begeleiden op de moeilijke weg naar een meer duurzame bedrijfsvoering. Tegelijkertijd zullen banken relaties met duurzame investeringsambities, met veelal nog een hoog innovatief gehalte, moeten ondersteunen met (specifieke) financiële instrumenten in de verwezenlijking van hun ambities. Het is dan ook nadrukkelijk niet wenselijk om op de weg naar duurzaamheid sectorkeuzen te maken of dit van banken te eisen. Slechts waar relaties afkerig blijven van een meer duurzame koers (dat wil zeggen gecontinueerd niet bereid zijn om verbeteringen in een meer duurzame richting aan te brengen) komen dergelijke vragen aan bod. Maar dan is het juist verstandig bancaire ondernemerschap om die relatie af te bouwen, met het oog op de slechte continuïteitsperspectieven van die relatie (geen 'goed ondernemerschap' met oog op veranderend overheidsbeleid en veranderende preferenties van marktpartijen). Door open met dit veranderingsproces om te gaan, zowel intern als extern, wordt de noodzakelijke voedingsbodem gelegd voor duurzaam bankieren. Een proces wat niet van de een op de andere dag kan en zal plaatsvinden. Sommige banken of afdelingen binnen banken zijn gezien hun omgeving, marktpositie en missie daarentegen (nog) niet in staat het pad naar duurzaam

---

²² Voor een uiteenzetting over veranderingsprocessen van de tweede orde (een paradigmawisseling), zie M.H.A. Jeucken (1998), *Duurzaam bankieren - Een visie op bankieren en duurzame ontwikkeling*, Rabobank, Utrecht, blz. 233-253.

bankieren in te slaan. Bepalend in het veranderingsproces is dan ook hoe een bank in de wereld wil of kan staan.